

ברכה לשני הבתים, רחל ולאה

יתכן ומדובר בניסיון מכוון להציג את חוסר היציבות בחייהן של נעמי ורות, ולהדגימו בהעדר מבנה יציב לכל אורכו של הסיפור.

התוצאה הצפויה של הליכת רות לבית-לחם היא שרות לא תזכה לבנות לעצמה או לבעלה המנוח בית. אכן, הגואל מסרב לשאת את רות לאישה. במעשה הסיורב הוא מזכיר את חלוץ הנעל, אשר מוותר, על פי דבריה של אשר המת, על האפשרות לבנות את בית אחיו. במילותיה של אשר המת כאשר היא חולצת את הנעל "ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו" (דברים כה ט). זוהי הסיבה לכך שאדם המסרב לקיים את מצוות הייבום קרוי "בית חלוץ הנעל" (דברים כה י). אדם שמסרב לבנות בית לאחיו נאלץ לסבול את שינוי השם של ביתו שלו, שינוי המשקף את המעשה המביש שעשה.

למרות זאת, בעז, הגואל הראוי יותר, מתקן את הסיטואציה המסוכנת המופיעה בסוף המגילה. בברכה של העדים מופיע בניין הבית של בעז ורות. נראה שהבית הוא בו זמנית ממשי וסמלי. מצד אחד, הוא מתואר בתחילה כבית שרות באה אליו (רות ד יא). מילה זו מרמזת על מבנה ממשי. עם זאת, ביתם של רות ובעז מבוסס על בית ישראל ובית יהודה, ומכאן עולה שהוא הרבה יותר מסתם מבנה פיזי. רות ובעז יבנו בית שיתפקד כחוליה הכרחית בבית פרץ (שושלת המלוכה) ויהיה הכרחי בשיקום בית ישראל. משום כך האזכור המחומש של בית בברכה הוא סיום ראוי לספר זה.

יש גם להבין את בניית הבית מתוך ההקשר הרחב. בתקופת השופטים הבית הלאומי היה מצוי בסכנת חורבן.⁵ ספר שופטים אורג יחדיו אריג מרשים, שבו התמוטטות של מבנים פיזיים, ההתמוטטות של בתיהן של משפחות ושושלות מסוימות וההתמוטטות של עם ישראל נארגים יחדיו בכדי ליצור סיפור של התמוטטות חברתית.

הבה נתחיל עם האיום אשר מרחף מעל בית פיזי. ביתו של יפתח הוא הראשון שעומד בסכנה של חורבן ממשי. אנשי אפרים זועמים על כך שהוא לא כלל אותם במסעותיו הצבאיים, והם מזהירים אותו ומאיימים עליו "ביתך נשרף עליך באש!" (שופטים יב א). הפלישתים מוסרים איום דומה לאשת שמשון בניסיון לכפות עליה לגלות את פתרון החידה של שמשון "פתי את אישך ויגד לנו את החידה פן נשרף אותך ואת ביתך" אביך באש" (שופטים יד טו). בהמשך הסיפור, שמשון מחריב בית – פשוטו כמשמעו, כאשר הוא מפיל את

בתים

וַיֹּאמְרוּ כָּל הָעָם אֲשֶׁר בְּשַׁעַר וְהַזְקֵנִים עֲדִים יִתֵּן ה' אֶת הָאִשָּׁה הַבָּאָה אֶל בֵּיתָךְ כְּרַחֵל וְכַלְאָה אֲשֶׁר בָּנוּ שְׂתִיהֶם אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל וְעָשָׂה חֵיל בְּאַפְרָתָה וְקָרָא שֵׁם בְּבֵית לָחֶם. וַיְהִי בֵּיתָךְ כְּבֵית פְּרָץ אֲשֶׁר יִלְדָה תָמַר לַיהוּדָה מִן הַזֶּרַע אֲשֶׁר יִתֵּן ה' לָךְ מִן הַנְּעִרָה הַזֹּאת.

(רות ד יא-ב).

הסיפור של מגילת רות מתחיל באדם שהולך למואב ונוטש את בית-לחם, עיר אבותיו. בנוסף לנטישה זו של הבית הפיזי, הוא נוטש גם את השבט שלו – בית יהודה; ואת האומה שלו – בית ישראל.¹ ככל שהעלילה מתקדמת, נראה שבית אלימלך (הממשי והמטאפורי) נמוג ועבר מן העולם. כאשר נעמי מנסה לשכנע את כלותיה שהדרך היחידה בה הן יכולות להקים משפחה היא לחזור למואב, היא אומרת להן למצוא מנוחה "אישה בית אישה" (רות א ט). ככל הנראה נעמי סבורה שאין לכלותיה אפשרות לבנות בית אם הן מתעקשות לחזור עמה לבית-לחם.

לכל אורכו של הסיפור, אין ולו תיאור אחד של הבית בו מתגוררות נעמי ורות.³ התפאורה והרקע של המקום בו הן משוחחות נותר במכוון עלום. הדבר בולט במיוחד כאשר רות חוזרת לנעמי אחרי שהעבירה את היום בשדות בית-לחם. הפסוקים מיידיעים אותנו: "ותבוא העיר ותרא חמותה את אשר לקטה" (רות ב יח). עמימות דומה ניתן לראות כאשר רות חוזרת מהלילה בגורן של בועז: "ותבוא אל חמותה" (רות ג יז). התיאור הכללי של רות המגיעה "העיר" ו"אל חמותה" מערפל את התיאור של רות ונעמי בתוך הבית.⁴

1 המילה בית יכולה לשמש במשמעות הפיזית של מקום מגורים (ראה בראשית יט; יהושע ב ו-ח) ובמשמעות של קבוצה בעלת קרבה משפחתית, בין אם מדובר במשפחה הקרובה (ראה דברים כה ט) או במשמעות של משפחה מורחבת/שבט (ראה שמואל ב ג 1). בהרבה מן המקרים, המילה מלמדת על צאצאים של אדם ויצירת שושלת (שמואל א ב לה; שמואל ב ז יא-טו; מלכים א יא לח). שימוש רחב יותר של המילה קיים בביטוי "בית ישראל", דבר שכמובן כולל את האומה כולה ביחידה משפחתית אחת. ראה, Gesenius' Hebrew and Chaldee Lexicon (1957), p. 116.

2 בתחילה, נעמי שולחת אותן לבית אימן (רות א ח). יש לשער שמדובר במקום בו הן יכולות להינשא (ראה: בראשית כד כח; שיר השירים ג ד).

3 הביטוי היחיד שמתייחס לאישהו בית אליו חוזרת רות אינו ברור (רות ז). ייתכן והביטוי "זה שבתה הבית מעט" פירושו שרות חוזרת לבית-לחם (ראה שיעור מספר 14 לפירוש אחר של הביטוי). גם אם אנו מבינים את הביטוי באופן שממקם את רות בתוך הבית, הרי שמן הסתם ישנה חשיבות לכך ש"הבית" בו גרה רות מכונה "מעט"; נראה שהוא ממעיט ממגוריה של רות בתוך הבית.

4 ניתן לטעון שאנו לא צריכים לצפות לפרט כזה במהלך העלילה. כידוע, התנ"ך מרבה לתאר דברים בתמציתיות ובקיצור נמרץ, ומביא רק את הפרטים הקשורים ישירות לעניין. עם זאת, נראה שלרעיון הכללי של בית ישנה חשיבות במהלך תקופת השופטים/ משום כך ייחסתי חשיבות לכך שאין תיאור של הבית הממשי של נעמי ורות, והסברתי זאת כהשמטה מכוונת ואולי אף בעלת משמעות.

5 כאן ארחיב על רעיון שכבר פיתחתי בשיעור מספר 23 במהלך הדיון בדמיון בין בועז לשמשון.

6 ניתן בהחלט לטעון כי בסיפור זה האיום בחורבן הוא לא על הבית הפיזי אלא על משפחת אביה. אין צורך לציין שאיום זה מזכיר את סיפור יפתח ושבת אפרים.

עוזבת את הבית מרצונה אלא נלקחת ממנו בעל כורחה, ובכך מקדימה את חורבנו של הבית. בית ישראל כבר איננו ישות יציבה; הוא מתנדנד לו על קצה צוק, על סף חורבן עצמי.

תיקון המצב מתחיל כאשר מביאים אישה חזרה לתוך בית.¹⁰ נראה שחז"ל שמים לב לכך:

יְתֵן ה' אֶת הָאִשָּׁה [הַבָּאָה אֶל בֵּיתְךָ] אִמֶּר ר' אַחַד כָּל הַנּוֹשָׂא אִשָּׁה כְּשֶׁרָה כְּאִלּוּ קִיִּים כָּל הַתּוֹרָה כּוֹלָה מֵרֵאשִׁית וְעַד סוֹף... וּלְפִיכֵךְ נִכְתְּבָה אִשֶׁת חֵיל מֵאֲלֹהִים וְעַד תִּ"ו, וְאִין הַדּוֹרוֹת נִגְאָלִים אֲלָא בְּזִכּוֹת נְשִׁים צְדָקְנִיּוֹת שְׁבִדוֹר (רות ז' ט"א; ילקוט שמעוני רות 606).

יש כאן הד למדרש הידוע שמייחס לנשים את הגאולה ממצרים.¹¹ ישנה רשימה ארוכה של נשים שעזרו להביא גאולה זו ממצרים: המיילדות, בת פרעה וציפורה. למרות שכל אחד מבני יעקב יורד למצרים עם כל ביתו ("איש וביתו באו"), הרי שאלמלא הנשים בית ישראל היה עלול להתמוטט. מעניין כי המיילדות, שסיכנו את חייהן והיו הראשונות להמרות את הציווי של פרעה, זוכות לגמול מאת ה' בדמות בתים (שמות א' כא).¹² הסיפור של יציאת מצרים מגיע לכדי הסוף השמח שלו בשמות פרק י"ב, פרק אשר מרכיבו המשפטיים והעלילתיים סובבים סביב נקודה מרכזית שהיא הבית. בית מוזכר שש עשרה פעמים בפרק זה. האומה הישראלית נבנית שם סביב גרעין זה, סביב הבית.

המדרש מדגיש שהגאולה בזמן תקופת השופטים מתחילה ברות, אישה שעזבה את מולדתה ולבסוף נכנסת אל בית. מעשה זה מבשר את חיזוק בית ישראל המט לנפול, ובסופו של דבר מוביל ללידת ילד אשר מייסד את בית דוד.

רחל ולאח אשר בנו שתיהן את בית ישראל

הברכה של העדים קושרת את רות להיסטוריה היהודית. רות כבר איננה אישה זרה שגרמה לתדהמה ופחד כאשר היא הגיעה לבית-לחם. במקום זאת היא אישה המזוהה עם כמה מהנשים המהוללות ביותר בתנ"ך. בברכה זו, רות זוכה לחברות מלאה בישראל.

כבר ציינו בעבר את הקשר בין הסיפור של רות (ונעמי) וסיפור תמר. האומץ ועוז הרוח של נשים והמוכנות שלהן לשלם מחיר בשביל ללדת ילדים הם בהרבה מקרים הגורם המאפשר את המשך הייעוד של השושלת המשפחתית. אם כן מדוע ברכה זו מקבילה בין רות והאימהות, רחל ולאח?

10 פה אני מתמקדת בתפקיד של רות כתיקון, אך אי אפשר שלא להזכיר את חנה המשמשת בתפקיד דומה בספר שמואל. גם שם המילה "בית" מדגישה את התיקון של חנה במהלך לתקופת השופטים.

11 שמות רב"א ו-יב. ראה גם תנחומא, פקודי ט.

12 ישנן מחלוקות בשאלה מי קיבל בתים אלו (ראה רמב"ן על אתר), מה בדיק היו אותם בתים (ראה רש"י ושל"ל על אתר), ואם בכלל מדובר בגמול (ראה רשב"ם, רבי יצחק עראמה ומלבי"ם על אתר). המשמעות הפשוטה של הפסוק היא שהבתים יינתנו למיילדות כגמול על מעשיהן. לענייננו זהו המדויק של הבתים הללו אינו חשוב.

עמודי התווך של הבית וממוטט את הגג על החוגגים (שופטים טז כט-ל).

הבית כבר איננו מקום בטוח, הוא מתחיל להתנדנד כסמל לחוסר היציבות החברתית. עניין זה נהיה בהיר ביותר בסיפור האחרון והמזעזע של אונס הפילגש בגבעה. הסיפור מדגים את הדרך שבה אנשי גבעה אינם מכניסים אורחים או אוספים אותם אל ביתם (שופטים יט טו; יח). לאחר שזקן אחד מביא אורח אל ביתו, אנשי גבעה סובבים את הבית ודורשים מהאיש הזקן שיוציא "את האיש אשר בא אל ביתך" (שופטים יט כב), כך שיוכלו לאנוס אותו. הבית איבד את התפקיד הבסיסי שלו כמקום של מפלט ומחסה מפני אלימות. עניין זה נרמז בעשרת האזכורים של בית המארח אותו מחללים אנשי העיר. הסיפור מסיים עם החזרה של האורח (ושל הפילגש המתה) לביתו שלו. שם, הבעל הזועם ממשיך את האלימות כלפי האישה (בביתו שלו), מנתח את עצמותיה, ושולח את הנתחים בכל גבול ישראל (שופטים יט כט).

בתים סמליים, כלומר משפחות, נמצאים אף הם בסכנה במהלך ספר שופטים. אבימלך בא לבית אביו⁷ הורג את כל אחיו, ובכך מוחק את שושלת אביו (שופטים ט ה). יפתח מגורש מבית אביו ונאמר לו שאין לו בה נחלה (שופטים יא ב; ז). שבט דן מאיים על מיכה שיפגעו בו אנשים ויהרגו אותו ואת הנפשות בביתו (שופטים יח כה).

אין זה צריך להפתיע אותנו שספר שופטים מסיים עם הסכנה המוחשית של חורבן בית ישראל על ידי מלחמת אחים. בהצהרת המלחמה שלהם, השבטים מגיבים בחלחלה למעשה הנורא של אדם אשר זכה ל"הכנסת האורחים" של אנשי גבעה. התגובה שלהם כוללת התחייבות ש"לא נסור איש לביתו" (שופטים כ ו). ברמה המילולית מדובר בביתו של כל אחד ואחד מהאנשים; אך אפשר להבין זאת גם כמטאפורה: אין בית לאומי אליו הם יכולים לחזור, שכן בית זה כבר איננו מתפקד בצורה ראויה.

רעיון זה מודגש במיוחד כאשר אנו שוקלים את התפקיד שנשים ממלאות ביחס לבית במהלך ספר שופטים. בשני מקרים שונים עזיבת האישה קודמת לחורבן הבית. במקרה הראשון מדובר בעזיבה מרצון – בת יפתח עוזבת את הבית בשביל לצאת לקראת אביה בתופים ובמחולות. למרות החגיגה, היציאה שלה מהבית מבשרת על מותה,⁸ על הטרגדיה של אביה ועל החורבן המטאפורי של ביתו.⁹ סיפור זה הוא הקדמה לבאות, והוא מבשר את בואו של הסיפור בסוף הספר, סיפור אונס פילגש בגבעה. שם האישה לא

7 לא ברור אם יש כאן רמז למבנה פיזי או שמדובר, כפי שסביר יותר להניח, במשפחה.

8 ישנו דיון ארוך בשאלה אם אביה קיים את השבועה באופן מילולי והרג אותה (ראה רלב"ג ורד"ק על שופטים יא ט). מפשטי המקראות עולה שהיא אכן נהרגה (ראה גם מדרש תנחומא בחקותי, תענית ד ע"א; רמב"ן ויקרא כז כט).

9 יש לציין את משחק המילים בשופטים יא לד בין המילה "בית" (במשמעות של הבית של יפתח) ו"בת" (במשמעות של הבת של יפתח). משחק המילים עולה עד כמה הבית של יפתח והבת היחידה שלו מעורבים זה בזה. אין המשכיות לבית בלי צאצאים.

למרות ההתנגשות בינו לבין שאול ולמרות ההבטחה הנבואית שדוד יקבל את המלוכה (שמואל א יז יב-ג). דוד שואף לאחדות במקום מלחמה, כפי שניתן להיווכח מרצונו בשלום עם אבנר (שמואל ב ג). דוד מעביר את עיר הבירה שלו מלב השטח של יהודה (חברון) לגבול בין יהודה ובנימין (ירושלים) (שמואל ב ה). מהלך זה הוא מהלך מסוכן מצדו של דוד, שכבר איננו שולט מתוך עומק השטח של שבטו; אך המהלך משדר הצהרה עקרונית בנוגע לכוונותיו של דוד: דוד לא מתכוון לשלוט על בנימין מבחוץ. במקום זאת, הוא שואף לקשור את יהודה ובנימין יחדיו ולשלוט כמלך אהוב של כל ישראל. אפשר וההצלחה הראשונית שלו עולה מדבריהם של כל השבטים כאשר הוא נמשח למלך על האומה כולה:

וַיָּבֹאוּ כָּל שְׂבָטֵי יִשְׂרָאֵל אֶל דָּוִד חֶבְרֹנָה וַיֹּאמְרוּ
לְאָמֵר הֲנֵנוּ עֲצָמְךָ וּבְשָׂרְךָ אֲנַחְנוּ.

(שמואל ב ה א).

הרד"ק בפירושו מדגיש את תחושת האחדות של העם, עליה ניתן ללמוד מכך שהם מדברים על הקשר המשפחתי שלהם לדוד.

הננו עצמך ובשרך אנחנו – אף על פי שאתה ממשפחת יהודה והננו קרובים לך אנחנו גם כן עצמך כי כלנו בני ישראל אחים אנחנו. (שמואל ב ה א).

דוד אומנם הצליח, אם כי באופן חלקי, לקיים את חזון האחדות בימיו. אך שני דורות לאחר מכן, האומה שוב מפוצלת לשתי ממלכות. ואכן, הממלכה מתפצלת על פי קו השבר של המתיחות ההיסטוריות. כאשר ירבעם בן נבט, מבית רחל, מייסד שושלת נפרדת משושלת דוד הבאה מבית לאה (מלכים א יא-יב). פילוג זה הוא הרה אסון מבחינת האומה הישראלית, ומוביל לגלות ולפורענויות המגיעות עמה. התקווה המשיחית לאחדות ממשיכה להישען על השושלת שיצרו רות ובוועז. בעתיד אידאלי, ייצא חוטר מגזע ישי (ישעיהו יא א) וייסד ממלכה מאוחדת. האחדות של ממלכה זו תתייצב כאשר צאצאיה של רחל וצאצאיה של לאה יפסיקו את העוינות ביניהם ויתאחדו תחת דגל שושלת דוד.

וְסָרָה קָנְאֵת אֶפְרַיִם וְצָרַיִי יְהוּדָה וְכָרְתוּ אֶפְרַיִם לֹא
קָנְאֵת יְהוּדָה וְיְהוּדָה לֹא יָצַר אֶת אֶפְרַיִם.

(ישעיהו יא ג).

חזון דומה מופיע בדברי ה' ליחזקאל:

וְאִתָּה בֶּן אָדָם קַח לְךָ עֵץ אֶחָד וְכָתַב עָלָיו לֵיהוּדָה
וְלִבְנֵי יִשְׂרָאֵל חֶבְרִי וְלִקַּח עֵץ אֶחָד וְכָתוּב עָלָיו
לְיוֹסֵף עֵץ אֶפְרַיִם וְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל חֶבְרִי. וְקָרַב אֹתָם
אֶחָד אֶל אֶחָד לְךָ לְעֵץ אֶחָד וְהָיוּ לְאֶחָדִים בְּיָדְךָ...
וְעֲשִׂיתִי אֹתָם לְגוֹי אֶחָד בְּאֶרֶץ בְּהָרֵי יִשְׂרָאֵל וּמְלֶךְ
אֶחָד יְהִי לְכֻלָּם לְמֶלֶךְ וְלֹא יְהִי עוֹד לְשְׁנֵי גוֹיִם וְלֹא
יִחַצּוּ עוֹד לְשְׁתֵּי מַמְלָכוֹת עוֹד... וְעָבַדְדִי דָוִד מְלֶךְ
עָלֵיהֶם וְרוּעָה אֶחָד יְהִי לְכֻלָּם ... (יחזקאל לז טז-כד).

הסיפור של רות מכיל בתוכו את הפוטנציאל לתקן את הקרע של רחל ולאה. נשים אלו יכולות לבנות באופן ראוי

כבר נשברו קולמוסים רבים בשאלה מדוע רחל מופיעה לפני לאה. ישנם מפרשים המציינים שניתנה לה קדימות שכן היא הייתה האישה האהובה וזו שניהלה את משק הבית.¹³ אחרים מציינים שלרחל יש קשר עם בית-לחם ועם אפרתה, שבה נקברה.¹⁴ למרות זאת, ילידה של לאה הם אלה אשר נוחלים את בית-לחם ואת אפרתה. חשוב מכך, לאה, אמו של יהודה, היא האם של שושלת דוד.¹⁵ עניין זה הוביל כמה חוקרים לשער כי המקום השני הוא המקום המכובד יותר.¹⁶

אני מעוניינת יותר בשאלה מדוע שתי אימהות אלו הן חלק מהברכה לרות. ייתכן והמאבק של לאה להשגת נישואים והמאבק של רחל ללידת ילדים הם אלו שהובילו להכללתן בתוך הברכה. כשם שהמאמצים שלהן נשאו בסופו של דבר פרי, כך תתברך גם רות בסוף משמח. מהתרגום לפסוק זה עולה שמוקד הברכה הוא שנים עשר הילדים שנולדו לרחל ולאה (יחד עם השפחות שלהן). ההשוואה של רות לנשים אלו, מברכת את האיחוד בין רות ובעז בפוריות. המלב"ם (רות ד יא) מציין כי בדומה לרות, רחל ולאה מגיעות בעצמן מרקע משפחתי לא מכובד.¹⁷ למרות שגדלו בבית לבן הן בנו בתים ראויים לעצמן ולמשפחתן. רות, שזהותה הלאומית המפוקפקת משמשת כרקע לסיפור זה, מתברכת בכך שכמו האימהות המהוללות, גם היא תזכה לשושלת מפוארת. לבסוף, ייתכן וישנה אנלוגיה בין התפקיד של רחל ולאה כאימהות האומה לבין התפקיד העתידי של רות כאימה של מלכות: כולן אימהות של בית דוד.

בנוסף לשלל הגישות שהזכרתי לעיל. נראה לי שהמפתח להבנת מרכיב זה של הברכה הוא העובדה שרחל ולאה מופיעות יחדיו. המילה "שתיהם" מדגישה את האיחוד בין שתי הנשים אשר היו שקועות במאבק מר במהלך חייהן. היריבות האישית שלהן יוצרת שסע יסודי בתוך האומה, הקרע בין בני לאה ובני רחל. התנגשות היסטורית זו מופיעה בסכסוכים רבים במהלך ההיסטוריה המקראית. כך למשל, היריבות בין יוסף (בנה של רחל) לבין אחיו (שמתוכם יהודה, בנה של לאה, משמש כמנהיג) ובין שאול (מבית רחל) ודוד (בית לאה).

ברגע זה בהיסטוריה המקראית ישנה הזדמנות היסטורית לאחדות. לדוד, שנולד מתוך האיחוד בין רות ובעז, ישנה יכולת ייחודית להתעלות מעל השבטיות ולאחד את העם. אכן, דוד נמנע בעקביות משימוש בכוח כנגד שאול וזאת

13 תנחומא, ויצא טו; רות רבה ז יג; רות זוטא ד יג; רש"י ואבן עזרא, רות ד יא.

14 ראה: Edward F. Campbell, Ruth (Anchor Bible, 1975), p. 152.

15 המדרש גם מציין זאת, ראה רות רבה ז:יג ותורה תמימה על אתר.

16 Jack Sassoon, Ruth: A New Translation with a Philological Commentary and a Formalist-Folklorist Interpretation (1979), p. 154. יש לציין שרות עצמה מופיעה שנייה, כאשר היא וערפה מוזכרות ברות א ד.

17 על פי המדרש (רות רבה ח א) עולה שהעדים משתמשים בדוגמה זו בגלל הבעייתיות בכך שבעז מתחתן עם מואבייה. נישואים לשתי אחיות אסורים אף הם (ויקרא יח ח), ולמרות זאת הנישואים בין יעקב לאחיות מתקבלים ומשמשים כבסיס לעם ישראל. באופן דומה, העדים מברכים כי הנישואים בין רות ובעז יזכו בלגיטימיות למרות שרות היא מואבייה.

את בית ישראל האידיאלי רק כאשר הן באות יחדיו בעזרת האיחוד בין בועז ורות.

בית-לחם (ואפרתה) היא מקום שמסמל את האיחוד של שני הבתים. בסופו של דבר, מדובר בחלק מהנחלה של ילדי לאה, אך הוא גם מקום קבורתה של רחל. משום כך אין זה מפתיע שהמלוכה שנולדה בשביל לאחות את הקרעים הללו תתחיל ממקום של איחוד.

סדרת שיעורים זאת מוקדשת לזכרה של אמי מורתי, נעמי רות ז"ל בת אהרן שמחה הי"ו, אישה שהתאפיינה במסירותה הבלתי-מתערערת של נעמי למשפחה, וחוסר אנוכיותה ונדיבותה יוצאי הדופן של רות.

אשמח לקבל שאלות והערות: yaelziegler@gmail.com

* * * * *
* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולד"ר יעל ציגלר, תשע"ג *
* עורך: ישי גלזר *
* * * * *
* בית המדרש הוירטואלי שליך ישיבת הר עציון *
* האתר בעברית: <http://www.vbm-torah.org/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* * * * *
* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דואל: YHE@etzion.org.il *
* * * * *